

NORMAN DAVIES

Ιστορία
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ • ΑΘΗΝΑ 2009

ΝΕΦΕΛΗ / ΙΣΤΟΡΙΑ

Διεύθυνση σειράς:
Αντώνης Λιάκος - Έφη Γαζή

Τίτλος πρωτοτύπου: *Europe: A History*

Copyright © Norman Davies, 1997

Μετάφραση: Πελαγία Μαρκέτου και Ιουλία Πεντάζου
Επιμέλεια - διορθώσεις: Χρήστος Γκαβάγιας, Πέλλα Δικονημάκη, Μαρία Καΐρη, Αθηνά Συριάτου
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Δημήτρης Στεβής
Σχεδιασμός βιβλίου και τυπογραφική επιμέλεια: Περικλής Δουβίτσας
Επεξεργασία χαρτών και διαγραμμάτων: Δημήτρης Στεβής
Εκτύπωση βιβλίου: Άγγελος Ελεύθερος
Εκτύπωση εξωφύλλου: Άρτυπος ΕΠΕ
Βιβλιοδεσία: Γιάννης Μπουντάς και Χρήστος Βασιλειάδης

Α΄ Τόμος: ISBN: 978-960-211-896-2

Β΄ Τόμος: ISBN: 978-960-211-897-9

Αρ. έκδοσης: 1344

Για την ελληνική γλώσσα:
© 2009 Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ
Ασκληπιού 6, Αθήνα 106 80
τηλ.: 210 3639962 – fax: 210 3623093
e-mail: info@nnet.gr
www.nnet.gr

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **X** *Dynamo*

ΗΛΕΚΤΡΟΓΕΝΝΗΤΡΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ, 1815 - 1914

Δυναμισμός που υπερβαίνει όλα τα μέχρι τότε γνωστά μέτρα χαρακτηρίζει την Ευρώπη του δέκατου ένατου αιώνα. Ισχύς χωρίς ιστορικό προηγούμενο τη δονούσε σε όλα τα επίπεδα: στο τεχνολογικό, στο οικονομικό, στο πολιτισμικό, στις σχέσεις της με τις άλλες ηπείρους. Κορυφαία σύμβολά της υπήρξαν οι μηχανές της – οι ατμομηχανές, τα εργοστάσια φωταερίου, οι ηλεκτρογεννήτριες. Η πρωτογενής δύναμη φαινόταν να έχει αναχθεί αυτούσια σε αρετή, αν σκεφθούμε είτε τις εκλαϊκευμένες εξελικτικές θεωρίες, που εξυμνούσαν την «επιβίωση του ισχυρότερου» είτε τη φιλοσοφία του ιστορικού υλισμού, ο οποίος ευαγγελιζόταν τον θρίαμβο της ισχυρότερης τάξης, ή ακόμα και τη λατρεία για τον Υπεράνθρωπο ή την ιμπεριαλιστική θεωρία και πρακτική.

Οι Ευρωπαίοι, στην πραγματικότητα, δεν πείσθηκαν μόνο για την παντοδυναμία τους, αλλά και για την ανωτερότητά τους. Εντυπωσιάστηκαν βαθύτατα από τις εντελώς ασυνήθιστες «δυνάμεις» που τους περιέβαλλαν. Γνώρισαν τις νέες φυσικές δυνάμεις, από τον ηλεκτρισμό μέχρι τον δυναμίτη· τις νέες δημογραφικές δυνάμεις που συνόδευαν την πρωτόγνωρη πληθυσμική αύξηση· τις νέες κοινωνικές δυνάμεις που έφερναν τις «μάζες» στο προσκήνιο του δημόσιου ενδιαφέροντος· τις νέες εμπορικές και βιομηχανικές δυνάμεις που ευημερούσαν με την πρωτοφανή επέκταση των αγορών και της τεχνολογίας· τις νέες στρατιωτικές δυνάμεις που ήταν σε θέση να κινητοποιήσουν εκατομμύρια άνδρες και μηχανήματα· τις νέες πολιτιστικές δυνάμεις που γεννοβολούσαν «κινήματα» με τεράστια απήχηση στις μάζες· τέλος, τις νέες πολιτικές δυνάμεις που κατέκτησαν την αδιαμφισβήτητη υπεροχή σε ολόκληρη την υφήλιο.

Ο δέκατος ένατος αιώνας υπήρξε, πραγματικά, για την Ευρώπη, ο θριαμβευτικός «αιώνας της ισχύος». Κατά τις πρώτες δεκαετίες, πρωτοστάτησε η Μεγάλη Βρετανία, «το εργοστάσιο του κόσμου», και, τις τελευταίες δεκαετίες του, η Γερμανία, η οποία, αποτυγχάνοντας να «βρει μια θέση στον ήλιο», συνέβαλε τελικά στο να μετατρέψει σε ερείπιο ολόκληρο το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Στις τάξεις

των πτημένων και των θυμάτων του αιώνα συγκατελέγησαν όλοι οι άνθρωποι και οι λαοί που δεν μπόρεσαν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες, ή όσοι δεν τα έβγαλαν πέρα στον ανηλεή ανταγωνισμό: οι χωρικοί, οι χειροτέχνες υφαντές, οι φτωχοί των πόλεων· οι αποικιοκρατούμενοι λαοί· οι Ιρλανδοί, οι Σικελοί και οι Πολωνοί, που αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν κατά εκατομμύρια· επίσης, οι τρεις μεγάλες αυτοκρατορίες της Ανατολής, δηλαδή η Τουρκία, η Αυστροουγγαρία και η Ρωσία. Ο δέκατος ένατος αιώνας ανέτειλε την επομένη μιας επανάστασης, αυτής που είχε αρχίσει στη Γαλλία, και έδωσε με το προανάκρουσμα μιας άλλης επανάστασης, εκείνης που έμελλε να ξεσπάσει στη Ρωσία. Άρχισε με έναν επίδοξο κυρίαρχο ολόκληρης της ευρωπαϊκής ηπείρου, τον Ναπολέοντα, ο οποίος διατύμπανιζε ότι η Ισχύς ήταν η μόνη αφέντρα του. Έληξε με έναν άλλο φιλόδοξο ηγέτη, τον Λένιν, ο οποίος διεκήρυξε ότι «ο κομμουνισμός είναι η εξουσία των σοβιέτ σε συνδυασμό με τον εξηλεκτρισμό ολόκληρης της χώρας».

Θα μπορούσε, βεβαίως, να αντιτάξει κανείς ότι η εμπειρία της δύναμης του δέκατου ένατου αιώνα υστερούσε σημαντικά έναντι όσων έμελλε να συμβούν τον εικοστό. Στο κάτω-κάτω, πώς να συγκριθούν οι δυνατότητες του ατμού και του ηλεκτρισμού με τις δυνατότητες της πυρηνικήςσχάσης; Η θαυμαστή ταχύτητα του σιδηροδρόμου είναι αδύνατον να συναγωνιστεί εκείνην του αεροπλάνου ή των διηπειρωτικών πυραύλων. Η ικανότητα του ιμπεριαλισμού και της αποικιοκρατίας στην καταπίεση, όσο μεγάλη και αν ήταν, συγκρίνεται μετά βίας με την ολοκληρωτικού τύπου τυραννία καθεστώτων όπως είναι ο φασισμός και ο κομμουνισμός. Η ουσιώδης διαφορά είναι ότι ενώ η δύναμη υπήρξε αντικείμενο θαυμασμού και πηγή ελπίδων για τον άνθρωπο του δέκατου ένατου αιώνα, ο άνθρωπος του εικοστού την αντιμετώπιζε με καχυποψία. Οι νοοτροπίες μεταμορφώθηκαν ριζικά το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε ανάμεσα στη βιομηχανική επανάσταση και στο κίνημα για την προστασία του περιβάλλοντος. Κανείς δεν αμφέβαλε για τα οφέλη του ηλεκτρισμού το 1805, όταν ανακαλύφθηκε· τα οφέλη της πυρηνικής ενέργειας, όμως, προκάλεσαν αγωνιώδεις διαμάχες. Κάποτε, θεωρούσαν την εκβιομηχάνιση και την αποικιοκρατία σημαντικό βήμα προς τα εμπρός για όλους τους ενδιαφερομένους. Σήμερα, στην καλύτερη περίπτωση, πιστεύεται ότι κόμιζαν ευλογία και κατάρα συνάμα.

Οι ψυχολογικές στάσεις απέναντι στη δύναμη και στην ταχύτητα τροποποιήθηκαν σε σημείο που να γίνουν ολότελα αγνώριστες. Το 1830, όταν δρομολογήθηκε ανάμεσα στο Λίβερπουλ και στο Μάντσεστερ το πρώτο επιβατηγό τρένο στον κόσμο, το «Rocket», ένας σεβάσμιος Βρετανός πολιτικός παρασύρθηκε και σκοτώθηκε από τον συρμό που ταξίδευε με ταχύτητα 38,5 χιλιομέτρων την ώρα· δεν είχε μπορέσει να αντιληφθεί τις συνέπειες, παρ' όλες τις επίμονες προειδοποιήσεις. Το 1898, όταν για πρώτη φορά επιτράπηκε σε μηχανοκίνητα οχήματα η κυκλοφορία στους δημόσιους δρόμους της Βρετανίας, η ταχύτητά τους έπρεπε να περιορίζεται στα 6,4 χιλιόμετρα την ώρα, ούτως ώστε να μπορεί να προπορεύεται ένας άνθρωπος με κόκκινη προειδοποιητική σημαία. Στη σημερινή εποχή, κανείς δεν ανησυχεί για τους οδηγούς που διασχίζουν κατά εκατομμύρια τις γερμανικές εθνικές οδούς με ταχύτητα 160 χιλιομέτρων την ώρα, ούτε για τους επιβάτες των γαλλικών τρένων υψηλής ταχύτητας, των TGV, που διανύουν

386 χιλιόμετρα την ώρα, ούτε, βεβαίως, για τα 1.600 χιλιόμετρα την ώρα που καλύπτουν τα κονκόρντ. Η δύναμη και η ταχύτητα έγιναν κάτι οικείο μετά τον δέκατο ένατο αιώνα· και η εξοικείωση εξέθρεψε την περιφρόνηση.

Οι περισσότεροι Ευρωπαίοι δεν συνειδητοποίησαν, φυσικά, πόσο μεγάλη δύναμη βρέθηκε στα χέρια τους. Όσοι ήταν παρορμητικοί και φιλόδοξοι επεδίωξαν να την εκμεταλλευθούν στο έπακρο· οι σώφρονες προσπάθησαν να τη χρησιμοποιήσουν με σύνεση. Οι Βρετανοί, που ηγήθηκαν αυτής της πορείας, δεν είχαν άλλη επιλογή από το να παρέμβουν με επιφύλαξη στις υποθέσεις της ευρωπαϊκής ηπείρου. Το παράδειγμά τους ακολούθησε και ο Όττο φον Μπίσμαρκ, ο δημιουργός του ισχυρότερου βιομηχανικού και στρατιωτικού συμπλέγματος της εποχής του. Ο σιδηρούς καγκελάριος ανέδειξε τη Γερμανία σε μεγάλη δύναμη, αλλά δεν έφθασε στο σημείο να τη μεταμορφώσει σε παγκόσμια απειλή. Η πασίγνωστη παροιμιώδης φράση του «με σίδηρο και με αίμα» (1849) ή «με αίμα και με σίδηρο» (1866) δεν αναφερόταν στον πόλεμο, αλλά στον κρατικό προϋπολογισμό και στα κοινωνικά ζητήματα. Ως κορυφαίος πολιτικός του δέκατου ένατου αιώνα, κατόρθωσε να συλλάβει ακόμα και τους περιορισμούς της ίδιας της πολιτικής, και δεν έτρεφε τη φιλοδοξία «να ελέγξει την πορεία των γεγονότων, αλλά μόνο να την εκτρέψει σε μερικές περιπτώσεις». Σύμφωνα με το απόφθεγμα του Γκαίτε, «in der Beschränkung zeigt sich erst der Meister», ο άρχοντας θριαμβεύει με την εγκράτεια ή η ευφυΐα ξέρει πότε να σταματήσει.¹ Οι διάδοχοι του Μπίσμαρκ, ωστόσο, δεν εφάρμοσαν παρόμοια αυτοσυγκράτηση.

Η τριβή της Ευρώπης με τη δύναμη, στη νεωτερική εκδοχή της, αναζωογόνησε τον χριστιανικό της πολιτισμό, διαψεύδοντας τις προσδοκίες ορισμένων. Ο «αιώνας του σιδηροδρόμου» υπήρξε επίσης εποχή ευρωστίας του χριστιανικού ποιμνίου. Οι μηχανικοί ταξίδευαν ανά τον κόσμο συνοδευόμενοι από ιεραποστόλους. Οι άνθρωποι, που συναισθάνονταν πόσο ευάλωτοι ήταν σε έναν κόσμο που άλλαζε με ιλιγγιώδεις ρυθμούς, λαχταρούσαν παλαιότερα πρότυπα ευσέβειας και πειθαρχίας. Παρόλο που περιβάλλονταν από άψυχα μηχανήματα, και σε αρμονία με το ογκούμενο κύμα του Ρομαντισμού, ένιωθαν μεγαλύτερη ανάγκη για παρηγοριά από κάποια θεϊκή δύναμη, μεγαλύτερη ετοιμότητα να αποδεχθούν το υπερφυσικό, και διψούσαν να βιώσουν «τα κατάβαθα της ύπαρξής τους». Ούτε είχαν αντίρρηση να θεωρήσουν τη μετά θάνατον ζωή τους ως ένα ταξίδι με τον «πνευματικό σιδηρόδρομο»:

Οι γραμμές για τα Ουράνια απ' τον Ιησού φτειαχτήκαν
 Με την ουράνια αλήθεια Του οι σιδηροτροχιές στρωθήκαν,
 Από τη Γη στους Ουρανούς εκτείνονται οι γραμμές,
 Και τελειώνουν στην Αιώνια Ζωή [...]
 Πυρ η Αγάπη του Θεού, Αλήθεια Του ο Ατμός
 Κι αυτός θέτει σε κίνηση Τρένο και Μηχανή.
 Όλοι εσείς που θέλετε στη Δόξα να πορευθείτε
 Στον Ιησού να έρθετε, σ' Εκείνον αφιερωθείτε
 Στην Πρώτη και στη Δεύτερη, ή και στην Τρίτη Θέση
 Μετάνοια, Πίστη, Αγιότητα [...]

1.

Αναφέρεται στο A.J.P. Taylor, «Bismarck: Man of German Destiny», στο *Europe: Grandeur and Decline*, Λονδίνο 1967, σ. 80.

Εμπρός ελάτε, φτωχοί αμαρτωλοί, τώρα είναι η Ώρα,
 Σ' όποιον κι αν είστε της Γραμμής σταθμό,
 Εάν μετάνοια δείξετε και την αμαρτία αποστραφείτε,
 Το τρένο ιδού θα σταματήσει και μέσα θε να μπειτε.²

Στην Ευρώπη του δέκατου ένατου αιώνα κυριάρχησαν, αρχικά, κρίσιμες συνθήκες. Οι δυνάμεις της αλλαγής δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν παρά μόνο μέσα στο πλαίσιο της πολιτικής και των διεθνών σχέσεων που συγκροτήθηκε με τη λήξη των ναπολεόντειων πολέμων. Και στο πλαίσιο αυτό έδωσαν πραγματικά ξεχωριστή μορφή τα εξαιρετικής σημασίας γεγονότα του 1815.

Τον Φεβρουάριο της χρονιάς εκείνης, σε μια στιγμή που το Συνέδριο της Βιέννης δεν κατάφερε να καταλήξει σε έναν διακανονισμό, το τζίνι της επανάστασης ξεγλίστρησε και πάλι από το λυχνάρι. Ο Ναπολέων δραπέτευσε από το νησί Έλβα. Στις επόμενες «Εκατό Ημέρες», τις *Cent Jours*, η Ευρώπη χρειάστηκε να βρεθεί και πάλι αντιμέτωπη με το φάσμα του επαναστατικού πολέμου. Συγκλονίστηκε το σύμπαν. Αν η πολιτική διάθεση των νικητήριων δυνάμεων το 1814 ήταν σχετικά επιφυλακτική, το 1815 έγινε κάθετα αντιδραστική. Στην πολιτική ατμόσφαιρα που κυριάρχησε τις επόμενες δεκαετίες, οποιαδήποτε ένδειξη πολιτικής αλλαγής αντιμετώπιζε την άμεση καταστολή της από τις κυρίαρχες δυνάμεις.

Οι «Εκατό Ημέρες», λοιπόν, διεπέρασαν την Ευρώπη σαν ηλεκτρικό ρεύμα. Μόλις τρεις εβδομάδες χρειάστηκαν στον Ναπολέοντα, από τη μοναχική αποβίβασή του στην Αντίμπ την 1η Μαρτίου, για να διασχίσει τις Άλπεις του Δελφινάτου, να νικήσει τον στρατηγό Νεϋ, ο οποίος εστάλη για να τον «ξανακλείσει στο κλουβί του», και τελικά να επιστρέψει θριαμβευτής στο Παρίσι, αναγκάζοντας τον Λουδοβίκο ΙΖ' να τραπεί σε φυγή. Μέσα σε τρεις μήνες είχε ανασυγκροτήσει τον στρατό του και άφηνε το Παρίσι, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις δυνάμεις του συνασπισμού που συγκεντρώνονταν στα βόρεια σύνορα. Το στρατηγικό του σχέδιο ήταν απλό: θα κατατρόπωνε έναν προς έναν τους συμμάχους, προτού προλάβουν να συνενώσουν όλα τα στρατεύματά τους εναντίον του. Στις 16 Ιουνίου νίκησε τους Πρώσους στο Λινύ, χωρίς εντούτοις να τους εμποδίσει να οπισθοχωρήσουν με υποδειγματική πειθαρχία. Στις 18 Ιουνίου, όλος αυτοπεποίθηση, επιτέθηκε στις βρετανικές δυνάμεις στο Βατερλώ, κοντά στις Βρυξέλλες. Ωστόσο, η «λεπτή κόκκινη γραμμή» του δούκα του Γουέλλινγκτον αντιστάθηκε με επιτυχία σε όλες τις λυσσαλέες επιθέσεις των Γάλλων εκείνη την ημέρα της ακατάπαυστης σφαγής· και το πρωσικό ιππικό του Γκέρχαρντ Μπλύχερ, που αναφάνηκε να καλπάζει στον ορίζοντα αργά το απόγευμα, σάρωσε τον γαλλικό στρατό από το πεδίο της μάχης. Ο Ναπολέων, μετά την εξηκοστή αποφασιστική του μάχη, σαρώθηκε εν τέλει από το πεδίο της ιστορίας. Παιρητήθηκε από τον θρόνο του ακόμα μια φορά, στις 22 Ιουνίου· στις 15 Ιουλίου, φυγάς πια στο Ροσφόρ, παραδόθηκε στον Μαίτλαντ, τον πλοίαρχο του βρετανικού «Βελεροφόντης». Οδηγήθηκε στο Πλύμουθ, και από εκεί στο μακρινό νησί της Αγίας Ελένης. Τη φορά αυτή δεν δραπέτευσε. Στα απομνημονεύματά του, προφήτευσε ότι μέσα σε δέκα χρόνια, στην Ευρώπη, θα κυριαρχούσαν είτε «οι Κοζάκοι είτε

2.

Επιτάφιο επίγραμμα του William Pickering και του Richard Edger, που πέθαναν και οι δύο στις 24 Δεκεμβρίου 1845· νότια πύλη του καθεδρικού ναού του Έλυ.